

© *Ковадло Н. П.*

and Questions for Future Research // War and Ethnicity: Global Connections and Local Violence / Ed. by D. Turton / G. Ausenda — San Marino, 1997. — P. 219.

2. Мала енциклопедія етнодержавства. — К.: Генеза, 1996. — С. 58-59.

3. The International Spread of Ethnic Conflict / Ed. by D. A. Lake, D. Rothchild. — Princeton, NJ, USA, 1998. — P. 5-6.

4. Smith A. The diffusion of nationalism: Some historical and sociological perspectives / A. Smith // British Journal of Sociology. — 1999. — № 2. — P. 245.

5. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. — М., 1989. — С. 35.

6. Smith A. The ethnic sources of nationalism // Brown M. E. (ed.) Ethnic Conflict and International Security / A. Smith. — Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993. — P. 27-42.

7. Young C. The Politics of Cultural Pluralism / C. Young — Madison: University of Wisconsin Press, 1976. — P. 98.

8. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Differences / F. Barth. — L.: Bergen, 1989. — P. 15.

9. Brass P. Ethnic Group and the State / P. Brass. — L.: Croom Helm, 1985.

10. Banton M. Rational Choice Theories // American Behavioral Scientist / M. Banton. — 1995. — № 3. — P. 478-497.

11. Smith A. D. Ethnic Identity and Territorial Nationalism // Thinking Theoretically about Soviet Nationalities: History and Comparison in the Study of the USSR / Ed. by A. J. Motyl / A. D. Smith. — New York, 1992. — P. 47-48.

12. Тишков В. А. Очерки теории и политики этничности в России / В. А. Тишков. — М., 1997. — С. 69-71;

13. Тишков В. А. Этнология и политика / В. А. Тишков. — М., 2001.

14. Тишков В. А. Реквием по этносу / В. А. Тишков. — М., 2003.

Ковадло Н. П. — кандидат політичних наук, викладач Київського славістичного університету.

УДК: 323.17:316.6

ОСНОВНИ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ СУЧАСНИХ КРАЇН

У статті аналізуються основні підходи до шляхів подальшої демократизації сучасних країн. Наводяться позиції представників різних ідеологічних течій щодо напрямів можливого розвитку країн Західної та пострадянської Європи в контексті глобального цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: демократизація, вестернізація, глобалізм, транзит, традиціоналізм.

В статті анализируются основные подходы к путям последующей демократизации современных стран. Приводятся позиции представителей различных идеологических течений относительно направлений возможного развития стран Западной и постсоветской Европы в контексте глобального цивилизационного развития.

Ключевые слова: демократизация, вестернизация, глобализм, транзит, традиционализм.

In the article the basic approaches to the ways of subsequent democratization of modern countries are analysed. Representatives' positions of different ideological tendencies in directions of possible development of countries of Western and postsoviet Europe in the context of global civilization development are analysed.

Keywords: democratization, westernization, globalism, transit, traditionalism.

Сучасними загальними трендами західного суспільствознавства вважаються посилення інтересу до політичного традиціоналізму і супутніх йому феноменів та все більш зростаючі очікування реверсу третьої хвилі демократизації. Такі відомі теоретики демократії як, наприклад, Р. А. Даль, відверто кажуть про викривлення ліберального проекту в реальній політиці демократичних урядів. Останні не лише значно розширили сферу здійснення своїх програм, але й все частіше залучаються до недемократичних міжнародних систем [19].

Ще радикальніше з цього приводу висловлюється Ш. Ейзенштадт. З його точки зору, вразливість демократичних режимів укорінена в ідеологічній та інституційній історії сучасних політичних формацій та в культурній і політичній програмі сучасності [2, с. 68].

З осторогою до перспектив «третьої хвилі демократизації» ставиться й колишній апологет ліберального проекту Ф. Фукуяма. Наголошуючи на тому, що основними причинами сучасного етапу поширення інститутів народоправства у споконвічно авторитарних суспільствах були переважно ідеологічні чинники, автор підкреслює низьку ефективність політичних інновацій, які не зачіпляють культурного підґрунтя транзитивних соціумів. Всі спроби «побудови» громадянського суспільства без належних культурних трансформацій приречені на невдачу, бо глибинний рівень свідомості громадян залишається традиціоналістським. Як наслідок, єдиним серйозним опонентом демократії Ф. Фукуяма визначає патерналістський азійський авторитаризм [Цит. за: 3].

Про ідейну та духовну вичерпаність демократичного проекту говорить і французький філософ Ж. Рансьєр. Згідно з його концепцією, демократія сьогодні вже не сприймається як об'єкт політичного вибору, але постає як навколишнє середовище для постмодерної індивідуальності. Європейці сьогодні не борються за громадянські права, вони лише захищають свій рівень споживання та його ресурсну базу [4, с. 29-45].

Своєрідне очікування «традиціоналістської революції» європейським науковим дискурсом спричинило радикальну переоцінку деяких явищ політичного життя сучасних соціумів, які до недавнього часу сприймалися цілком позитивно. Так, із критикою меритократичних тенденцій в розвитку демократичних режимів виступив американський політолог К. Леш. Він звертає увагу на те, що у демократичних суспільствах, внаслідок некритичного запровадження ліберального проекту з його наївним наголосом на універсальних інститутах та байдужості до громадянських чеснот, відбулася підміна фундаментальних цінностей. Замість політичної рівності громадянам запропонували соціальну мобільність, яка може задовольнити прагнення одиниць, залишаючи більшість осторонь соціального прогресу. Зростаюча відокремленість еліт означає, з точки зору дослідника, що політичні ідеології втрачають будь-який зв'язок з проблемами звичайних громадян. Оскільки політична дискусія залишається справою «стану, що розмовляє», він все більше замикається на собі та вироджується. В свою чергу, втрата мистецтва громадської дискусії призводить до кризи компетенції та зростання взаємної недовіри основних соціальних суб'єктів. Мерітократія є не лише кризою демократії, це – повернення до архаїчних форм організації відносин влади [5, с. 29].

Особлива увага західної наукової спільноти прикута до регіону Східної Європи та колишнього Радянського Союзу. Саме тут, на думку зарубіжних дослідників, процеси архаїзації сучасності проявляються у дистильованому вигляді. Так, наприклад, англійський політолог Д. Лестер, по відношенню до політичних процесів регіону, пропонує використовувати поняття «нового феодалізму».

Англійський політолог М. Седгвік, аналізуючи маловідомі антимодерністські рухи ХХ ст. в Європі, бере до розгляду ідеологічні течії від анархізму до фашизму. Традиціоналізм інтерпретований тут як впливовий чинник релігійних, політичних та міжнародних відносин сучасності [6, р. 68].

Цікаву позицію щодо процесу демократизації в Україні відстоює впливовий американський аналітик Пол Кубічек. З його точки зору, нашу країну сміливо можна віднести до розряду посткомуністичних. Характерними рисами цієї стадії політичної еволюції є слабкі політичні інститути, політична корупція, низький рівень правосвідомості населення та несприятливе зовнішньополітичне оточення [7, pp. 323-343].

В цілому ж, серед західних інтелектуалів зростає розуміння того, що немає імперативів глобальної модернізації, які б автоматично повертали посткомуністичні країни до «нормального світу». Навпаки, сучасна глобалізація утворює специфічне середовище, в якому окремі цивілізації, національні держави та етнічні спільноти отримують можливість реконструювати свою історію та ідентичність.

Можна впевнено констатувати, що дискусія навколо сучасного традиціоналізму вийшла за межі суто політологічної спільноти. Так, у вступі доповіді Світового Банку «Від плану до ринку» (1996 р.) обґрунтовується думка про те, що процес посткомуністичних реформ відрізняється від стандартних програм більш широким соціетальним масштабом, залежністю від подоланого шляху, наслідків комуністичної модернізації.

Таким чином, впливова транснаціональна структура – продукт глобалізації – офіційно відмовляється від глобалістського принципу «*tabula rasa*» у сприйнятті сутності демократизації країн колишнього радянського табору.

Більше того, західні дослідники констатують формування нової наукової парадигми у сприйнятті сучасного світу – «Межі всеохоплюючого розвитку» («*Comprehensive development framework*») – яка визначає трансформацію як проблему соціальних змін, що включає

адміністративний потенціал держави, процес демократизації, ринкових реформ та еволюцію нових норм соціальної справедливості. При цьому, соціальні, інституційні та організаційні структури посткомуністичних суспільств розглядаються не як зовнішні по відношенню до процесів ринку, а як ендогенні показники, що визначають інститути ринків та ступінь соціальної згуртованості населення. Прихильники цієї парадигми вважають, що в процесі модернізації роль локальних знань та акторів є важливішою, ніж застосування абстрактних моделей капіталізму.

На відміну від західної політичної теорії, східноєвропейське суспільствознавство долучилося до розробки проблем культурних детермінант політичної еволюції з певним запізненням. Об'єктивною причиною цього було тривале домінування марксистської догматики. Але вже у 1960-1970-ті роки, під впливом зростаючої духовної кризи радянського суспільства, посилилася увага науковців до проблем «соціалістичної обрядовості». Представники радянської етнології та східнознавства у 1980-х роках запропонували свої гіпотези щодо функціонування соціального організму. Так, Л. С. Васильєв у своїй концепції відстоює погляд на західну капіталістичну цивілізацію та породжені нею структури народоправства, як на певну культурну мутацію, що випадково отримала шанс для розвитку в обмеженому регіоні Західної Європи, а потім змогла потіснити традиційні суспільства по всьому світу. Але навіть і за таких умов, традиціоналістська цивілізація не зникла й продовжує впливати на сучасні глобальні процеси. З його точки зору, традиційна частина ойкумени, в тому числі й Росія, активно протистоять впливу Заходу, висуваючи на перший план ідею власної самобутності в найрізноманітніших її аспектах. Як наслідок, у світі виникають доктринальні релігійно-ідеологічні імпульси, контраверсійні по відношенню до вестернізаторських імпульсів у своєму намаганні обмежити вплив «чужих» культурних систем [8, с. 18].

Головним результатом фундаментальних досліджень радянського періоду стало відкриття діалектичної природи взаємовідносин традицій та інновацій у процесах політичного розвитку. Виявилось, зокрема, що традиційність та сучасність можуть і не поставати як взаємодоповнюючі елементи у функціонуванні конкретного соціуму. Більше того, наукова спільнота прийшла до висновку про існування деструктивних інновацій, які не лише не підвищують адаптаційний потенціал транзитивного суспільства, але й перешкоджають відтворенню його культурного коду.

У 90-ті роки минулого століття фіксується новий сплеск інтересу до політичних інновацій. Об'єктивними причинами цього постали процеси демонтажу комуністичної системи, суверенізації колишніх радянських республік, формування демократичних політичних інституцій тощо. Поряд з цим, російська політична наука періоду «трансформаційного оптимізму», з острого ставилася до ідеї наявності єдиного для всіх «західного» шляху суспільно-політичної та культурної модернізації. Найчастіше пропонувалася компромісна гіпотеза про можливість визначення певних загальних принципів, що є ефективними для більшості транзитних соціумів. Показовою в цьому відношенні слід вважати концепцію Н. Баранова. З одного боку, автор зазначає що тенденція витіснення традиційних засобів представництва розширюється, а політичний процес набуває все нові і нові демократичні риси. Проте, виступаючи як прихильник структурного підходу демократизації, Н. Баранов констатує, що вибір шляху, оптимального розвитку для будь-якої держави, визначається під час історичного розвитку з урахуванням національних, релігійних та культурних особливостей [9].

Варто зазначити, що науковці пострадянських країн досить швидко відійшли від здебільшого некритичного запозичення західних наукових концепцій політичного розвитку та почали розробляти власні пояснювальні системи демократичного транзиту. Найпопулярнішою в цей час серед представників соціальних наук стала концепція конвергенції, яка репрезентувала політичний розвиток країн Східної Європи як своєрідний мікс елементів традиціоналізму та соціокультурних інновацій. Відповідно, аналітичний інструментарій суспільствознавства був збагачений новим концептом – «посткомунізм» – як відображенням цих складних процесів реальності.

Прикладом застосування концепції конвергенції до вивчення особливостей періоду «постперебудови» можна вважати дослідження таких соціологів, як Ю. Левада, М. Мнацакарян, Т. Рассадіна. Зокрема остання, у дослідженні масових настроїв росіян початку 1990-х років зазначала, що рефлексивна діяльність соціальних суб'єктів містить глибокі цивілізаційно-культурні «розломи» в цінностях. Поряд із цим, традиційні орієнтири та ментальні програми, внаслідок «вбудовування» до сучасних ціннісних систем, впливають на успішність суспільних перетворень [10, с. 95].

Співзвучною з попередньою є й наукова концепція політолога М. Федорової. З її точки зору, політика здатна бути традиціоналістською та не бути ретроградною. Тому навіть найрозвинутіші суспільства сучасності ґрунтуються у своєму політичному житті на ментальних та технологічних структурах, властивих традиційним соціумам [11, с. 150].

Відомий російський політолог Ю. А. Мельвіль, звертаючись до феномену посткомунізму, визначає його як суперечливе явище, що можна репрезентувати й як демократизацію авторитарного політичного режиму, й як трансформацію політичної системи із збереженням та консервацією багатьох традиційних рис. Звідси й твердження автора про те, що демократичні транзити – це поліморфні процеси переходу від одного суспільно-політичного стану до іншого, причому кінцевим пунктом призначення зовсім необов'язково постає саме демократія [12, с. 14].

І. К. Пантін, враховуючи особливості минулого досвіду російських реформ, схиляється до т.зв. «процедурного» сценарію демократизації, за яким роль головного актора покладається на політичну еліту країни. І. К. Пантін переконаний в тому, що сучасний глобалізований соціум висуває нові вимоги до політичної модернізації. Йдеться вже не про вестернізацію, яка знята з порядку денного, а про поєднання інновацій та самобутності. З його точки зору, формується принципово відмінний тип багатоманітності, за умов якої кожна країна чи група країн виступає в ролі історично особливої та, поряд з цим, інтегральної частини всесвітнього цілого [13, с.120-124].

На відміну від І. К. Пантіна, для переважної більшості інших російських політологів властиво неприйняття процедурного сценарію демократизації східноєвропейських політій. Як і всі прихильники структурного підходу, у тлумаченні сутності демократизації вони звертають увагу на визначну роль історико-культурної специфіки транзитивного суспільства, яка відтворює інваріантні структури, що обмежують інновації.

Феномен архаїзації репрезентується як масова психологічна реакція громадян транзитивного суспільства, що знаходяться в стані фрустрації, викликаній спробами лібералізації суспільства, зокрема – радикальними економічними реформами. Особливий наголос робиться на інверсійній логіці архаїзації – абсолютизації традиційних цінностей як основи життєдіяльності соціуму.

Одночасно, в науковому дискурсі стверджується діалектичне розуміння сутності концепту «модерн» як такого, що не є повністю позбавленим традиційності. Підкреслюється, що традиції сучасного суспільства мають порівняно нещодавнє походження внаслідок того, що в його історії вони послідовно змінювали одна одну, синтезувалися, модернізувалися. Сучасне суспільство, таким чином, репрезентується як «суспільство зовнішньої традиційності».

Простежуються й намагання надати цим аналітичним побудовам статус своєрідної метатеорії політичного розвитку сучасної цивілізації. Так, наприклад, М. Чешков констатує наявність світового тренду «повернення до історії». З його точки зору, різні компоненти глобальної спільноти, намагаючись набутти власної ідентичності та ствердити свою суб'єктність в історичному процесі, відбудовують наступність своєї історичної традиції, спираючись на відродження доіндустріальних форм життєдіяльності: «Це – «воспопнення історії», тих структур, що були редуковані Заходом до ролі об'єкту світових процесів» [14, с. 121].

З точки зору автора даної статті, по відношенню до представників переважної більшості наукових напрямків російської політології можна констатувати зростання песимістичних очікувань щодо майбутнього демократії в Росії та в світі в цілому. Справедливо розглядаючи процес демократизації як комплекс політичних, соціально-економічних та культурних інновацій, дослідники звертають увагу на комплекс ендогенних та екзогенних чинників, ворожих до принципів індивідуалізму, громадського активізму та народоправства, що збільшує свій вплив на визначення основних параметрів функціонування людської цивілізації.

Специфікою вивчення культурних детермінант модернізаційних процесів українським суспільствознавством, з точки зору автора дисертації, слід вважати порівняно меншу зацікавленість процесом вироблення абстрактних схем політичного розвитку та більшу акцентуацію на суто національних проблемах. Фундатором напрямку досліджень особливостей політичної модернізації України слід вважати українсько-канадського історика та політолога І. Лисяка-Рудницького. У своїх політологічних есе він обґрунтував ідею, згідно з якою політична традиція України, попри свою переважно європейську етіологію, увібрала й значний євразійський культурний елемент завдяки більш ніж трьохсотрічному перебуванню у складі Росії. Звідси, з точки зору автора, походять багато в чому суперечливі тенденції до технічної модернізації, проявів індивідуалізму та збереження патерналістських настанов на рівні масової свідомості громадян. Визнаючи наявність регіональної специфікації української політичної культури та певної дихотомії свідомості українців за умовною опозицією «Захід – Схід», І. Лисяк-Рудницький приходить до висновку про те, що за своїми культурними ознаками, Україна належить до цивілізаційної матриці Центрально-Східної, але не Західної Європи [15, с. 1-10].

Основні тези, сформульовані у концепції І. Лисяка-Рудницького наприкінці 1950-х років,

© Коваль С. В.

поділяються й переважною більшістю сучасних українських дослідників. Показовими в цьому відношенні є наукові розвідки таких видатних українських політологів, як А. Колодій, М. Михальченко, В. Фесенко, І. Курас, В. Базів та ін.

Таким чином, зберігається широка перспектива для власне політологічних досліджень проблем культурного виміру процесу демократизації України. Цей факт відкриває широкий простір для подальших аналітичних розвідок в зазначеному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даль Р. Смещающиеся границы демократических правлений / Пер. с англ. Г. Ванштейна / Р. Даль. – Режим доступа к журн.: http://www/gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/sm_gran.php.
2. Эйзенштадт Ш. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменчивость (I) / Ш. Эйзенштадт // Полис. — 2002. — № 2. — С. 67-81.
3. Алмонд Г. А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. А. Алмонд, С. Верба // Полис. — 1992. — № 4. — С. 122-135.
4. Рансьер Ж. На краю политического / Пер. с франц. Б. М. Скуратова / Рансьер Ж. — М. : Праксис, 2006. — 240 с.
5. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии / Пер. с англ. Дж. Смити, К. Голубович / К. Лэш. — М. : Издательство «Логос», Издательство «Прогресс». 2002. — 224 с.
6. Sedgwick M. Against the Modern World Tradotionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century / M. Sedgwick. — Oxford, 2004. — 384 p.
7. Kubicek P. Post-communism in Ukraine / P. Kubicek // Democratization. — 2009. — Volume 16. — pp. 323-343.
8. Васильев Л. С. История Востока: В 2 т. Т. 1. / Л. В. Васильев. — М. : Высшая школа, 1994. — 495 с.
9. Баранов Н. А. Современные трансформации демократии: выбор России – Режим доступа к журн.: <http://www.politex.info/content/view/188/30/>
10. Рассадина Т. А. Трансформации традиционных ценностей россиян в постперестроечный период / Т. А. Рассадина // Социс. — 2006. — № 9. — С. 95-101.
11. Фёдорова М. М. Традиционализм как антимодернизм / М. М. Фёдорова // Полис. — 1996. — № 2. — С. 143-161.
12. Мельвиль А. Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А. Ю. Мельвиль // Полис. — 1998. — № 2. — С. 6-39.
13. Пантин И. К. Выбор России: характер перемен и дилеммы будущего / И. К. Пантин // Полис. — 2007. — № 4. — С. 113-136.
14. Чешков М. А. Россия в мировом контексте (глобальная общность человечества) / М. А. Чешков // Мир России. — 1997. — № 1. — С. 107-122.
15. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. — К. : «Основи», 1994. В 2-х тт. — Т. 1. — 513 с.

Коваль С. В. – магістр соціології, провідний фахівець Лабораторії соціологічних та політичних досліджень Факультету правової політології та соціології НУ „ОЮА”

УДК 316.334.3:321

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕУРЯДОВИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Стаття присвячена вивченню неурядових громадських організацій, як нових структурних елементів в українському суспільстві. Представлено критерії оцінки ефективності функціонування громадських організацій в Україні. У статті, на підтвердження авторських ідей, представлені результати всеукраїнських соціологічних досліджень відносно розвитку неурядових громадських